

PAPER DETAILS

TITLE: Siyer-i Nebî Islâm Tasvir Sanatında Hz. Muhammed'in Hayati" Adli Eser Üzerine Bir
İnceleme

AUTHORS: B sra Nur ELHAN

PAGES: 127-134

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2775432>

“Siyer-i Nebî İslâm Tasvir Sanatında Hz. Muhammed’in Hayatı” Adlı Eser Üzerine Bir İnceleme

A Review on “Siyer-i Nebî İslâm Tasvir
Sanatında Hz. Muhammed’in Hayatı”

Büşra Nur Elhan*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Kitap Değerlendirmesi/Article Type: Book Review

<https://doi.org/10.56288/siyer.1205452>

Geliş Tarihi: 15 Kasım 2022/Date Received: 15 November 2022

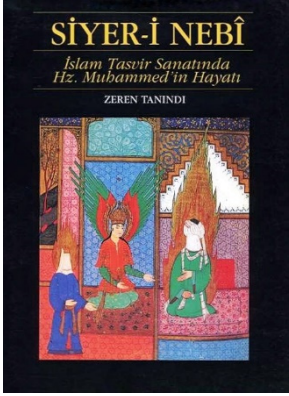
Kabul Tarihi: 26 Aralık 2022/Date Accepted: 26 December 2022

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ahmet Erdem Işık)

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü/ Master's Student, Selcuk University, Institute of Social Sciences, Department of Islamic History, elhanbusra@gmail.com, orcid.org/0000-0002-8013-6877.

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Resim 1: Siyer-i Nebî adlı kitabın kapağı.

İslâm'da tasvirin câiz olup olmadığı, nelerin resmedilip nelerin resmedilemeyeceği meselesi âlimler tarafından uzun yıllardır tartışılmış fakat üzerinde ittifak edilememiş bir konudur. Kimi âlimler yasağın sadece mücessem varlıkları kapsadığını söylerken, kimi âlimler ise mürtesem varlıkları da kapsadığı görüşünü benimsemiştir.^[1] Bu hususta en önemli ve çok tartışılan kısım, Hz. Peygamber'in sûretinin resmedilip resmedilemeyeceğidir. Tasvir konusunda bir ittifak bulunmadığı için kimi zaman nakkaşlar tarafından Hz. Muhammed'in (s.a.s.) yüzü açık bir şekilde tasvir edilirken, bazı dönemlerde ise nikâbli^[2] bir şekilde tasvir edilmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatına dair bazı olayların tasvirini çeşitli tarih kitaplarında görmekteyiz. Fakat bunlar genellikle birkaç sayfadan oluşan, kronolojik olmayan hatta bazen kurmaca olayların tasvirleridir.^[3]

Kronolojik bir sıra takip edilerek Hz. Peygamber'in hayatının anlatıldığı ilk örnek, Mustafa ed-Darîr tarafından kaleme alınan *Siyer-i Nebî* kitabıdır. Kitabın Osmanlı döneminde tasvirli nüshaları oluşturulmuş, oluşturulan bu eserler Prof. Dr. Zeren Tanındı tarafından incelenmiştir. Bu çalışmada, Hürriyet Vakfı Yayınları tarafından "*Siyer-i Nebî İslâm Tasvir Sanatında Hz. Muhammed'in Hayatı*" adı ile 1984 yılında neşredilen eser tanıtılacaktır.

Zeren Tanındı, 1965 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nden mezun olmuş, 1971 yılında aynı fakültede doktorasını tamamlamış bir araştırmacıdır. 2012 yılında Uludağ Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi bölüm başkanlığı görevinden emekli olmuştur. Dünya çapında Türk ve İslâm Sanatı üzerine araştırmalar yapan ve uluslararası toplantılara katılan Tanındı, başta Osmanlı minyatürleri olmak üzere tezhip ve ciltçilik üzerine birçok eser yayımlamıştır. Tanındı, hâlen Sabancı Müzesi'nde çalışmalarına devam etmektedir.^[4]

Tanındı'nın incelediğimiz bu eseri, XIV. asır bilginlerinden Darîr Mustafa Efendi'nin *Siyer-i Nebî* adlı eserinin III. Murat döneminde tasvir edilmeye başlanan nüshalarının bir incelemesidir.

[1] Cemaleddin Hocaoğlu, *İslâm'ın Resim ve Heykel Hakkındaki Hükümleri* (İstanbul: Ümmet Yayınları, 2014), 30-86.

[2] Yüz örtüsü, peçe.

[3] Zeren Tanındı, *Siyer-i Nebî İslâm Tasvir Sanatında Hz. Muhammed'in Hayatı* (Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984), 9.

Darîr’in, Memlûk sultanı Berkûk’un isteği üzerine nazım ve nesir karışık olarak Mısır’da kaleme aldığı bu eser, III. Murat’ın (1574-1595) emriyle saray nakkaşları tarafından minyatürlenmeye başlanmış fakat tasvirleme işi padişahın vefatı sebebiyle oğlu III. Mehmet döneminde (1595-1603) tamamlanmıştır. Darîr Efendi, Türkçe yazdığı eseri, dilinin halk için daha anlaşılır olduğunu düşündüğü Hasan b. Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-Berki’nin *Sîre*’sini merkeze alarak ve İbn Hişam’ın *Sîre*’sinden de zaman zaman yararlanarak kaleme almıştır. Eserdeki şiirlerin çoğunu ise bizzat kendisi eklemiştir.

Doğuştan kör manasına gelen *Darîr* mahlası ile eserlerini kaleme alan Mustafa b. Yusuf b. Ömer, aslen Erzurumlu olup hayatı hakkında kitaplarının ön sözlerinde bahsettikleri dışında pek bilgiye ulaşılamamaktadır. Bilindiği kadarıyla 1368 yılına kadar Erzurum’da yaşamış, daha sora çeşitli nedenlerle Karaman’a, oradan da Mısır’a gitmiştir. *Siyer-i Nebî* adlı kitabını da burada kaleme almıştır. Bir süre burada kaldıktan sonra İskenderiye’ye, sonra Karaman’a dönen Darîr, daha sonraları Şam ve Halep’te bulunmuştur. Hayatının sonraki safhaları hakkında bilgi bulunmamaktadır. Darîr’in *Siyer-i Nebî* dışında bilinen en meşhur eserleri, *Yusuf ve Züleyha Kıssası* ile *Yüz Hadis Tercümesi*’dir. Tanındı, *Mevlid* yazarı Süleyman Çelebi’nin 1409 yılında yazdığı *Mevlid*’in bazı bölümlerinde Darîr’in eserinde geçen şiirleri kullanmasından hareketle onun *Siyer-i Nebî*’yi edebi yönden beğendiğini öne sürmüştür.

Zeren Tanındı’nın incelememize konu olan eserini iki bölüme ayırmak mümkündür. İlk bölüm araştırma ve incelemelerin bulunduğu metin kısmıdır. Bu bölüm kendi içerisinde yedi başlığa ayrılmıştır. İkinci bölüm ise, metin kısmında bahsi geçen minyatürlerin görsellerinin olduğu ve *Siyer-i Nebî*’nin altı nüshasında bulunan tüm minyatürlerin konularının listelendiği katalog bölümüdür.

Eserin ilk kısmında, İslâm dünyasında asırlardır tartışıl gelmiş ve üzerinde ittifak edilememiş olan tasvir yasağı konusu ‘İslâm Kitap Resminde Dinî Tasvirler’ başlığı altında ele alınmıştır. Kitabın hacmine göre oldukça kapsamlı olan bu bölüme, İslâm dininin tasvir yapmayı yasaklamadığı, yasaklanan şeyin tapınma amacıyla yapılan putların olduğu görüşü savunularak başlanmıştır. Ayrıca bu kısımda, ilk tasvir örneklerinin Emevî ve Abbâsî dönemlerinde sivil yapılarında görüldüğünden, IX. yüzyılda sınırların genişlemesiyle artan çeviri faaliyetleri sonucunda tasvirlerin kitaplara girmeye başladığından, yapılan bu tasvirlerin çoğunlukla hangi konuları içerdiği ve sonrasında nasıl sanat haline dönüştüğünden bahsedilmektedir.

Giriş niteliğinde olan bu kısımdan sonra İslâm kitap ressamlığında dinî tasvirlerle hangi eserlerde rastlandığı hakkında kronolojik bir sıralama verilmiş ve her biri hakkında kısa açıklama yapılmıştır. Tanındı, Hz. Peygamber’e

(s.a.s.) ait ilk tasvir örneğinin XIII. yüzyıla tarihlenen *Varka ve Gülşah* adlı eserde bulunduğunu belirtmektedir. Kendisinin bu tespiti tenkit edilmiş ve bu konudaki ilk eserin el-Bîrûnî'nin 1000 yılında yazdığı '*el-Âsârü'l-bâkiye 'ani'l-kurûni'l-hâliye*' adlı kitabında bulunan minyatür olduğu belirtmiştir.^[5] Ne var ki *el-Âsârü'l-bâkiye* 1000 yılında kaleme alınmış^[6] olsa da minyatürlü nüshası, Edinburgh Üniversite kitaplığında bulunan 1307-1308 tarihli nüshadır.^[7] Bu tarihler doğrultusunda Tanındı'nın tespitinin gerçeğe daha yakın olduğu görülmektedir.

Tanındı'nın ifadesine göre *Varka ve Gülşah*'ta bulunan minyatürler Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatına dayanmayan kurmaca olaylardır. Hz. Peygamber'in hayatının anlatıldığı tasvirlerle ise ilk kez Moğollar döneminde resmedilmiş olan tarih kitaplarında rastlanmaktadır. Eserin bu kısmında Tanındı, 1306-1307 yıllarında yazılmış olan Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî'nin (ö. 718/1318) *Câmi'u't-tevârih*'i ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) *Tarih*'i hakkında bilgi vermektedir. Bu iki eserde de Hz. Peygamber, yüzünde nikâb olmadan açık bir şekilde tasvir edilmiştir.

Yazar, ilerleyen sayfalarda İslâm tasvir geleneğinde klasikleşmiş olan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) miraca çıkışının resmedildiği *miraçnâme* örnekleri ve bu çizim tarzının klasikleşme serüveni hakkında bilgi vermiştir. Metni günümüze ulaşmayan fakat tasvirleri varaklar halinde mevcut olan Moğol dönemi *Miraçnâme*'sini ele alan yazar, bu esere ikonografik olarak çok benzediği tespit edilen *Timur Miraçnâmesi* hakkında bilgi vermiş ve her iki eserin tasvirlerinde aynı metinden yararlanılmış olunabileceğini ileri sürmüştür. Daha sonra Doğu İran ve Hindistan'da bulunan, Hz. Peygamber'in yanı sıra Hz. Ali'nin kahramanlıklarının da anlatıldığı kitaplara örnekler vererek Osmanlı dönemi örneklerine geçmiştir.

Minyatür sanatı, Osmanlı Devleti döneminde en parlak devrini yaşamıştır. Minyatürlerin konuları, sadece Hz. Peygamber'in hayatı ile sınırlandırılmamış, tarihi ve edebi olaylar, Osmanlı padişahları, Hz. Muhammed'den (s.a.s.) önceki peygamberlerin hayatları ve kahramanlıkları gibi birçok olay tasvir sanatının konu alanına dâhil edilmiştir. Burada ilk önce *Şehnâme* yazarı Ârifî tarafından yazılan ve aynı yıl resimlenen, Hz. Peygamber ve önceki peygamberlerin tarihinin anlatıldığı *Enbiyanâme* eseri örnek verildikten sonra, XVII. yüzyılın

[5] A. Çağlar Deniz vd., "Hz. Muhammed'in (sav) Tasvirinin/Temsilinin Toplumsal Bağlamları: Ortaçağ Nakkaşları ve Modern Dönem Sinemacıları", *Türkiye'de Tüm Yönleriyle Siyer Çalışmaları Sempozyumu*, ed. Hatice Sarı Tan (İstanbul: Seçil Ofset, 2016), 2/199, 200.

[6] Günay Tümer, "el-Âsârü'l-Bâkiye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 01 Aralık 2022).

[7] Güner İnal, *Türk Minyatür Sanatı: Başlangıcından Osmanlılara Kadar* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1995), 63, 64.

sonuna kadar olan örnekler kronolojik sırayla ele alınmıştır. Ardından *Siyer-i Nebî*’nin kayıp nüshasına ait olduğu düşünülen yazma sayfalarının konu içeriklerine dair bilgi verilerek bunların *Siyer-i Nebî*’ye ait olamayacağı gerekçeleriyle açıklanmıştır. Son olarak başka biri adına hac vazifesini ifâ eden kişinin bu görevi yerine getirdiğini belgeleyen ve tasvirleri tomar şeklinde bulunan *Hac Vekâletnameleri* hakkında bilgi ve örnekler verilip, sadece iki örneği görülen resimli Kur’an-ı Kerîm’lerden kısaca bahsedilerek ilk bölüm sonlandırılmıştır. Bu bölümün hemen sonuna metinde bahsi geçen çeşitli dönemlere ait on sayfadan ve on altı görselden oluşan minyatür örnekleri eklenmiştir.

Kitabın “*Siyer-i Nebî’nin Yazarı*” olarak başlıklandırılmış ikinci kısmında, araştırmanın asıl konusu olan *Siyer-i Nebî*’nin detaylı incelemesine başlanmıştır. Bu bölümde Darîr’in hayatı hakkında bilgi verilmiş, *Siyer-i Nebî*’yi yazma amacından ve nasıl yazıldığından bahsedilmiştir. Tanındı’nın tespitine göre 1377 yılında Mısır’a giden Darîr, anlattığı çeşitli menkıbelerle Halife Berkûk’un dikkatini çekmiş ve onun yanında beş yıl boyunca kalmıştır. Berkûk’un isteği üzerine bu eseri yazmaya başlamıştır. Türkçe yazdığı ve *Tercüme-i Darîrî* veya *Takdimetü’z-Zâhirî* adını verdiği, bugün *Siyer-i Nebî* olarak bilinen eserini 1388 yılında tamamlamıştır.

Üçüncü kısım olan *Siyer-i Nebî’nin “Edebi Özelliği”* bölümüne, *Siyer-i Nebî*’nin nesir ve nazım karışık olarak yazıldığı bilgisiyle başlanmıştır. Tanındı, erken Türk edebiyatı için büyük önem arz eden nesir kısımların edebi özelliği hakkında bilgi vermiştir. Ele alınan eserin aslında sadece Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hayatını konu edinmediğinden bahsedilerek birkaç örnekle konu somutlaştırılmıştır. Daha sonra Tanındı’ya göre eserin en ilginç yönü olarak nitelendirilen Hz. Peygamber’e atfedilen mucizelerden bazı örnekler verilmiştir. Bu mucizeler ile Tevrat ve İncil’de geçen, yani diğer peygamberlere atfedilen mucizeler arasındaki benzerliklere değinilmiştir. Darîr’in ilk Türkçe mevlid yazarı olduğu çıkarımında bulunulmuş ayrıca mucizelerin tasvirine en çok yer verilen eser olan *Siyer-i Nebî*’nin önemi tekrar vurgulanmıştır.

“*Siyer-i Nebî’nin Tasvirlenmesi*” başlıklı dördüncü kısımda, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’nde bulunan bazı kayıtlara yer verilmiştir. Bu belgelerden anlaşıldığı üzere *Siyer-i Nebî*’nin tasvir edilmesini Sultan III. Murat istemiş, onun vefatı üzerine yarım kalan eser oğlu III. Mehmed’in emriyle tamamlanabilmiştir. İçerisinde 814 tasvir bulunan ve altı cilt halinde hazırlanan bu eser, 1595 yılında III. Mehmed’e sunulmuştur.

Tanındı, *Siyer-i Nebî*’nin tasvirli nüshalarının bugünkü durumu hakkında teferruatlı bilgiler vermiştir. Onun verdiği bilgilere göre eserin birinci, ikinci ve dördüncü ciltleri İstanbul Topkapı Saray Müzesi Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. İkinci cilt, New York Spencer Koleksiyonu’nda; dördüncü cilt ise

Dublin Chester Beatty Kütüphanesi'ndedir. Beşinci cildin ise nerede olduğu ya da başına ne geldiği bilinmemektedir. Yazar, *Siyer-i Nebi*'ye ait olduğu sanılan birtakım minyatürlerin bulunduğunu, bunların neden esere ait olamayacağını da bu kısımda izah etmiştir.

Beşinci kısımda "*Siyer-i Nebi Minyatürlerinin Üslup Özellikleri*" üç başlıkta incelenmiştir. İlk olarak minyatürlerin kompozisyon, daha sonra doğa ve renk özellikleri değerlendirilmiştir. Kompozisyonların detaylıca açıklandığı kısma, nesih hat ile tasvirlerin uyumu olduğu bilgisiyle başlanmıştır. Tanındı'ya göre bu uyum, nakkaş ile hattatın mükemmel iş birliğini göstermektedir.^[8] Daha sonra minyatürlerde çeşitli sınıflandırılmalar yapılmış ve her birinin genel özelliklerine değinilmiştir. Bilhassa savaş sahnelerinin Osmanlı tarihi ile ilgili yapılan tasvirlerle çok benzer olduğu görüşü belirtilmiştir. Genellikle figürlü minyatürlerde karşımıza çıkan minberlerin bu eserde de görüldüğüne değinilerek karakteristik olarak Osmanlı minyatürleri ile benzer bir üsluba sahip olduğuna dikkat çekilmiştir. Son olarak melek figürlerinin olduğu tasvirlerin ve miraç olayının geçtiği sahnelerin genel özelliklerinden bahsedilmiştir. Minyatürlerde doğa özelliklerinin anlatıldığı kısım detaya girilmeden, genel hatlarıyla açıklanmıştır. Bu kısımda tasvirlerde en fazla kullanılmış olan tepe, dağ ve ağaçlar hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Minyatürlerin renklerinden bahsedilirken renklerin kalitesi, hazırlanması, boyama tekniğindeki ustalık ve renk uyumunun, eseri daha değerli kılan unsurlar olduğuna değinilmiş ve en çok kullanılan renklerle bunların kullanıldığı yerlerin karakteristik özellikleri hakkında kısa bilgiler verilmiştir.

Altıncı kısımda "*Siyer-i Nebi'yi Hazırlayan Sanatçılar*" hakkında bilgi verilmektedir. Yazma eserlerde genellikle eserin sonunda sadece hattatın ismi yazmaktadır. Bu yüzden hattat bilgisine ulaşılabilse bile çoğunlukla mücellit, müzehhib ve nakkaş bilgilerine ulaşmak yalnızca arşiv kayıtlarının gün yüzüne çıkması ile mümkün olmaktadır. Arşiv kayıtlarına göre, *Siyer-i Nebi*'nin yapımında iki mücellit ve altı nakkaş görev almıştır. Eserin cildini hazırlayan kişilerin *Abdi* ve *Kara Mehmet* olduğu belirlenmiştir. Ancak nakkaşların kimliği kesin olarak tespit edilememiştir. Alanında uzman kişilerin tasvirlerin üslup özellikleri üzerine yaptıkları çalışmalar neticesinde, nakkaşlardan birinin *Nakkaş Hasan* diğerinin *Nakkaş Osman* olduğu kanısına varılmıştır. Bu bölümde bu iki nakkaşın hayatı, yaptıkları diğer çalışmalar ve tasvir özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir.

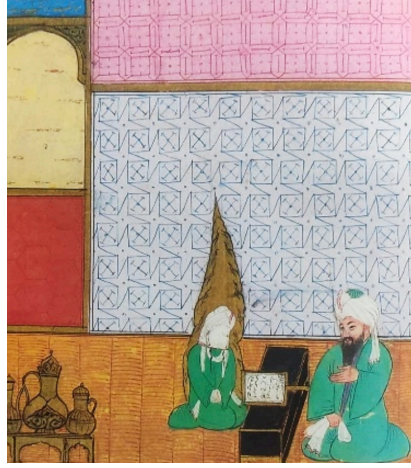
"*Siyer-i Nebi'nin Tasvirlendiği Dönemde Türk Minyatürü*" başlıklı son kısım; Osmanlı'nın sanata ve sanatçıya verdiği ehemmiyetin ne zaman başladığı,

[8] Zeren Tanındı, *Siyer-i Nebi*, 38.

bu konuda hangi padişahın neler yaptığı, minyatür alanında Osmanlı’ya özgün üslubun ne zaman oluştuğu, hangi konuların tasvir sanatı kapsamında olduğu ve sonradan eklenen konuların neler olduğu, manzara ressamlığında çığır açan *Matrakçı Nasuh*’un önemi, minyatür sanatının zirvede olduğu dönem olarak kabul edilen Sultan III. Murat dönemi sanatçıları konularını ihtiva etmektedir.

Tanındı’nın, eserinin sonuna koyduğu ve eserin ikinci bölümünü oluşturan *Siyer-i Nebî*’den “Seçme Minyatürler” her ne kadar Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hayatını ihtiva ediyor olsa da anlatılan mucize ve menkıbelerin bazılarının gerçek tarihle örtüşmediği görülmektedir. Örnek vermek gerekirse; Hz. Peygamber’in (s.a.s.) çocukluğunda bir aslanı ehlileştirmesi^[9] ve Mekkeli birinden okuma yazma öğrenmesi,^[10] Hz. Muhammed’in (s.a.s.) kervanının yolunu kesen bir ejderha ile konuşması,^[11] onarım esnasında Kâbe’nin temelinde ortaya çıkan ejderhanın Hz. Muhammed’in (s.a.s.) mucizesi ile bir ukab kuşu tarafından gökyüzüne çıkarılması,^[12] gibi bazı tasvirler üslup özellikleri açısından kıymetli olsa da tarihi veriler ile örtüşmemektedir. Bu hususlar *Siyer-i Nebî*’nin tasvirli nüshalarının, İslâm tarihi açısından incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Darîr Mustafa Efendi’nin manzum ve mensur özellikleri kullanarak telif ettiği eseri, sonraki dönemde tasvir sanatıyla zenginleştirilmiş ve yazma nüshaları Tanındı’nın bu incelemesine konu olmuştur. Tanındı’nın kendine has üslubuyla sanat bakış açısını kısmen yansıtan bu çalışmasının, incelediği eserin konu bakımından İslâm tarihi, ihtiva ettiği rivayetler açısından hadis, içindeki ayetler dolayısıyla tefsir, edebi üslubu açısından dil-edebiyat, içerdiği tasvirler bakımından da sanat ve estetik yönüyle genişletilmesi mümkündür.

Resim 2: Hz. Muhammed’in (s.a.s.) Mekkeli bir hocadan okuma ve yazma öğrendiği minyatür.
[Tanındı, *Siyer-i Nebî*, 142.]

[9] Tanındı, *Siyer-i Nebî*, 5. minyatür.

[10] Tanındı, *Siyer-i Nebî*, 8. minyatür.

[11] Tanındı, *Siyer-i Nebî*, 18. minyatür.

[12] Tanındı, *Siyer-i Nebî*, 22. minyatür.

Kaynakça

- Bayrakal, Sedat. “Minyatürlerde Minberler”. *Sanat Tarihi Dergisi* 15/2 (01 Aralık 2006).
- Hocaoğlu, Cemaleddin. *İslâm’ın Resim ve Heykel Hakkındaki Hükümleri*. İstanbul: Ümmet Yayınları, 2014.
- İlden, Serkan. “Türk Minyatür Sanatının Gelişiminde Dinin (İslâmiyetin) Etkisi”. *Akdeniz Sanat Dergisi* 5/9 (08 Mart 2012).
- İnal, Güner. *Türk Minyatür Sanatı: Başlangıcından Osmanlılara Kadar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1995.
- Mahir, Banu. *Osmanlı Minyatür Sanatı*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2. Baskı, Ocak 2018.
- Nejat F. Eczacıbaşı vakfı (ed.). *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. İstanbul: YEM yay. Yapı Endüstri Merkezi Yay, 1997.
- Tanındı, Zeren. *Siyer-i Nebî İslâm Tasvir Sanatında Hz. Muhammed’in Hayatı*. Hürriyet Vakfı Yayınları, Eylül 1984.
- Turkish Culture. “Who’s Who : Zeren Tanındı”. (Erişim 01 Aralık 2022). www.turkish-culture.org/whoiswho/academics/zeren-tanindi-176
- Tümer, Günay. “el-Âsârü'l-Bâkiye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 01 Aralık 2022. <https://islamsansiklopedisi.org.tr/el-asarul-bakiye>

